

МОВНА АДАПТАЦІЯ ЯК РІЗНОВИД СОЦІО-КУЛЬТУРНОЇ АДАПТАЦІЇ МІГРАНТІВ ДО ІНШОМОВНОГО СЕРЕДОВИЩА

Інна Тарасюк
(Луцьк, Україна)

У статті аналізується в широкому значенні зміст поняття «адаптація» з урахуванням специфіки галузей наук, які ним оперують. Наведені приклади трактувань поняття «соціокультурна адаптація», що підкреслює різноаспектність дослідження адаптаційних процесів. У статті також запропоновано використання нового терміну «мовна адаптація».

Ключові слова: соціокультурна адаптація, мовна адаптація, індивідуально-психологічні особливості індивіда, іншомовне середовище, мовна інтеграція

В статье анализируется содержание понятия «адаптация» в его широком понимании, учитывая специфику отраслей наук, в которых его употребляют. Приведены примеры трактовок понятия «социокультурная адаптация», которые подчёркивают разноаспектность исследований адаптационных процессов. В статье предложено использование нового термина «языковая адаптация».

Ключевые слова: социокультурная адаптация; языковая адаптация; индивидуально-психологические особенности индивида; иноязычная среда; языковая интеграция

In the article is given the analysis of the concept «adaptation» in the broad sense, concerning the specificity of the branches of sciences in which it is used. The examples of interpretation of the term «socio-cultural adaptation» are presented, which underline the different aspects of investigation of adaptational processes. In the article the new term «language adaptation» is proposed and interpreted.

Key words: socio-cultural adaptation; language adaptation; individual and psychological peculiarities of the personality; speaking foreign language environment; language integration

Постановка проблеми. Інтерес соціальних наук до суспільства, в центрі якого знаходиться особистість, є невичерпним. В останні роки популярністю користуються дослідження поведінки індивіда в соціумі, його внутрішній потенціал та світогляд, взаємодія людини як активного суб'єкта з зовнішнім світом, його мобільність, здатність при звичаюватись до нових умов існування в середовищі, яке постійно переживає екологічні, технологічні, соціальні, політичні, економічні трансформації, які безпосередньо впливають на внутрішні зміни людини. Підсилюючим дезорієнтуючим фактором є також процес глобалізації, що супроводжується безробіттям, стресом, активацією міграційних рухів у пошуках поліпшення власних умов існування, що нерідко призводить до міжетнічних конфліктів та непорозумінь. До зазначених факторів впливу на особистість можна додавати ще багато інших, що призводять до дисгармонії її загального стану, адже сучасне суспільство кидає виклик практично кожному, пропонуючи щоразу нові правила гри, тенденції, за якими важко простежити, проте до яких необхідно при звичаюватись, інакше кажучи, адаптовуватись.

Враховуючи **актуальність** зазначених процесів, галузі психології, соціології, біології та інших наук невтомно намагаються оптимізувати набутий багаторічний досвід

дослідження цієї проблеми, аби запропонувати людству так званий “універсальний рецепт” успішної адаптації та комфортного перебування в інокультурному й іншомовному середовищі.

Мета статті полягає в короткому огляді та аналізі наукової літератури з проблеми дослідження феномену “адаптація”, визначенні та обґрунтуванні необхідності застосування нового терміну “мовна адаптація”.

Аналіз останніх досліджень. Перші згадки про адаптаційні процеси датуються XVIII ст. і вважаються заслугою французького натураліста Ж.Бюффона, який говорив про зміну живих організмів під впливом навколишнього середовища. Проте науковий термін «адаптація» (лат. *adaptatio* – пристосування) виник наприкінці цього ж століття завдяки німецькому фізіологу Ауберту, який досліджував реакцію органів чуття у відповідь на різні подразники. Це дало поштовх для подальшої роботи в напрямку дослідження адаптаційних процесів [12, с. 17].

Суспільний розвиток поступово вносить свої корективи у значення поняття «адаптація», воно інтегрує у собі широкий спектр характеристик і властивостей, охоплює ширше коло явищ: як фізичних, так і духовних, матеріальних та абстрактних. Під впливом суспільного розвитку зміст його постійно збагачується і розширюється, набуваючи при цьому різноманітних значень і відтінків, що дало можливість дослідникам розглядати адаптацію як складне системне явище. Це також зумовило різноаспектність дослідження адаптаційних процесів. З проаналізованої нами наукової літератури робимо висновок, що розуміння процесу адаптації все-таки безпосередньо залежить від галузі науки, яка його трактує, спираючись на свої головні засади, охоплюючи зовнішні чинники та внутрішній світ особистості. Довгий час адаптація залишалась улюбленою концепцією в сфері біології, яка визначає її як анатомічну структуру, фізіологічний процес або реакцію в поведінці організму, яка розвинулась за деякий проміжок часу в процесі еволюції таким чином, що стала підвищувати довготривалий репродуктивний успіх певного організму. У працях фізіологів адаптація тлумачиться як процес перебудови різноманітних функцій та систем організму, скерований на підтримку внутрішнього гомеостазу.

Найбільша зацікавленість вчених соціологів та психологів до поняття «соціальна адаптація» припадає на кінець XIX – початок XX століття, проте і тут бачимо розбіжності. Соціологія зосереджена на соціальних чинниках, на проблемах, труднощах, стресогенних ситуаціях, що супроводжують процес адаптації або ж інтеграції особистості до іншої культури. Соціологів цікавлять психологічні конфлікти, прояви агресивних тенденцій в суспільному житті, а психологів – зв'язки людини з оточуючим середовищем. Психологи з'ясовують, які з реакції особистості, будуть застосовуватись нею в процесі адаптації, які з них будуть домінувати, будуть ефективними, а які ні. Психологія досліджує психологічні механізми адаптації, що сприяють індивіду впоратися з труднощами й проблемами, підвищують продуктивність його діяльності, надають почуття впевненості, дозволяють насолоджуватися життям та зберігати психічну рівновагу [12, с. 18].

У галузі соціальної адаптації нам відомі дослідники Г.Спенсер, М.Вебер, Л.Брістол, Дж.Томпсон, К.Поппер, Т.Парсон та ін. На пострадянському просторі вагоме місце посідають вчені С.Артемов, С.Дубиніна, Л.Корель, Л.Шпак, Т.Н.Вершиніна, Л.А.Гордон, П.С.Кузнецов, І.К.Кряжева, Е.В.Руденський, І.А.Милославова та ін. Психологічні механізми адаптації аналізуються в роботах Б.Н.Алмазова, С.П.Іваненкова, А.Б.Петровського, А.А.Реана та ін. Українська наукова думка щодо проблематики аспектів соціальної адаптації висвітлена у доробках Є.Головахи, Н.Паніна, Л.Коваль, О.Донченко, А.Кавалерова, О.Бондаренка та ін.

Сучасна наукова література надає широкий спектр тлумачень терміну «адаптація». Навести усі приклади, фактично, неможливо, адже лише на пострадянському просторі існує понад тридцять варіантів, кожен з яких заслуговує на увагу та має право на існування. Зупинимо нашу увагу на деяких, на нашу думку, найбільш цікавих та вичерпних трактуваннях.

У соціологічних наукових колах соціальна адаптація трактується як момент взаємодії особистості та соціального середовища. Суб'єктивною стороною цього процесу є засвоєння особистістю основних норм і цінностей суспільства. Представники такого підходу нерідко ототожнюють поняття «адаптація» та «соціалізація», тому вирішальну роль тут відіграє проблема відповідності форм поведінки, індивідуальної здатності до знання основних правил, вимог, норм, виконання суспільних функцій. Соціологічний підхід трактує адаптацію як процес «входження» особистості в нові соціальні ролі, при цьому сутність такого процесу полягає в змістовому, творчому пристосуванні індивіда до нових умов життєдіяльності [10, с. 111-120].

В.Євтух характеризує поняття соціальної адаптації як «процес пристосування вихідців з інших етнічних спільнот, зазвичай новоприбулих, до соціальних умов існування в новому середовищі; передбачає соціальне включення, передусім, іммігрантів у суспільство проживання, їх соціальну мобільність» [6].

Н.А.Агаджанян трактує соціальну адаптацію як пристосування організму до умов навколишнього середовища, що забезпечує йому виживання і підтримку нормальної життєдіяльності [1, с. 284].

Т.Шибутані висловлює думку про те, що адаптація – це сукупність пристосовуваних реакцій, в основі котрих лежить активне опанування середовища, його зміна та створення необхідних умов для успішної діяльності [16].

М.І.Скубій характеризує адаптацію як процес, в ході якого в людини відбуваються якісні зміни в установках, інтересах, орієнтаціях, поглядах, переконаннях, котрі проявляються в змінах поведінки особистості [14, с. 27].

В.П.Казначеев вважає, що людина, в процесі своєї життєдіяльності, перебудовує зовнішнє середовище, пристосовуючи його до своїх власних потреб. Саме те, що ця перебудова відбувається свідомо, відрізняє її від інших представників тваринного світу. На думку В.П.Казначеева: «Адаптація в широкому значенні – процес пристосування людини до умов проживання, які більшою мірою створює вона сама в результаті перетворення природи, що налаштована на збереження, розвиток людини й досягнення основної мети: прогресу людини» [7, с. 4].

Ф.Б.Березин вважає: «Адаптацію можна визначити як процес встановлення оптимальної відповідності особистості і навколишнього середовища в ході здійснення притаманної людині діяльності, котра дозволяє індивіду задовольнити актуальні потреби та реалізувати пов'язані з ними значимі цілі (при збереженні фізичного та психічного здоров'я), забезпечуючи в той же час відповідність психічної діяльності людини, її поведінки, згідно вимог середовища» [2, с. 5].

Підсумовуючи схарактеризовані твердження, можна виділити такі основні моменти:

- адаптація – це цілісний, системний процес, що характеризує взаємодію людини з природним та соціальним середовищем;
- особливості процесу адаптації визначаються психологічними особливостями індивіда, рівнем його особистісного розвитку, поведінки та діяльності.

На нашу думку, спілкування в соціумі посідає фундаментальне значення та є однією з найважливіших складових успішної та самодостатньої особистості.

Побутує твердження, що мова має індивідуальне укорінення, перебуваючи в залежності від соціального статусу і ролі особистості в суспільстві, а також формує і певною мірою визначає роль соціального існування особистості [3, с. 49].

За визначенням Ф. де Соссюр „ мова – це систематизована сукупність правил, необхідних для комунікації” [15, с. 84].

Загальновідомо, що мова не може існувати поза суспільством, адже для її “життя” необхідні носії мови. Для громадян, які народжуються та зростають у звичному для них культурному й мовному середовищі, мова не є предметом постійного розмірковування. До повсякденних турбот не належить ані аналіз речення, ані порядок слів у ньому, ані

артикуляція мовленнєвого апарату, наголос у слові, підбір граматичних конструкцій, тощо. Володіння рідною мовою в даному випадку є звичним явищем та є найпростішим засобом передачі та отримання певної інформації від співбесідника. Людина, вільно володіючи мовою, не відчуває тривоги, дискомфорту, почувається впевнено та сміливо, і навіть не здогадується про це. Про роль і неймовірну значимість мови людина замислюється лише тоді, коли потрапляє в іншомовне середовище. Найчастіше ця проблема стосується учасників міжнародної міграції, адже при переїзді мігранти знайомляться не лише з іншим соціокультурним середовищем, але й з іншою мовою. Оскільки науці відомий термін соціокультурна адаптація, то поняття мовна адаптація безперечно заслуговує на право існування та належне місце серед соціологічної й психологічної термінології. Більше того, ці два термінологічних сполучення взаємопов'язані між собою та носять невід'ємний характер, адже володіючи лише рідною мовою не можливо споріднитися з іншомовною культурою, долучитися до громадського, культурного, освітнього рівнів життя в іншій державі, а отже, – почувати себе повноправним та повноцінним членом цього суспільства.

Про це також свідчить теорія мотивації А.Маслоу, згідно якої потреба в самоповазі та повазі з боку інших, відноситься до базових потреб людини і завершує собою їх ієрархію. Без них неможлива реалізація потреб розвитку, росту, якісної самореалізації особистості. Оволодіння мовою країни, в якій перебуває мігрант, є важливим моментом усвідомлення особистісного росту, що значною мірою підвищує самооцінку мігранта, а отже, забезпечує його внутрішній комфорт [9].

В основі теорії «лінгвістичної відносності» Е.Сепіра та Б.Уорфа лежить думка, що люди бачать світ крізь призму своєї рідної мови, що відображає певною мірою їх цінності життя, а отже, розходження між різними культурами й різним менталітетом обумовлені розходженнями в мовах. Е.Сепір у своїй статті «Комунікація» в «Енциклопедії соціальних наук» розглядав вплив комунікативних процесів на життя особистості та суспільства. Він зазначає, що «для формування суспільства, його об'єднань та підрозділів, а також для забезпечення взаєморозуміння між його членами необхідні певні процеси комунікації» Під основним видом комунікації він розуміє мову [13, с. 210].

Про вплив мови на духовний розвиток народу ще в ХІХ столітті згадував у праці «Про різницю будови людських мов і їх впливу на духовний розвиток людства» В. фон Гумбольдт. Він пояснює: „У кожній мові закладено самобутній світогляд. Як окремих звук постає між предметом і людиною, так і вся мова в цілому виступає між людиною і природою, що впливає на неї зсередини і ззовні” [5, с. 80].

К.Оберг, описуючи наслідки «культурного шоку», пише, що кожна культура має безліч символів соціального оточення, як вербальних, так і невербальних (жестів, міміки) способів спілкування, за допомогою яких ми орієнтуємося та діємо в ситуаціях повсякденного життя, і що наш духовний світ залежить від цих сигналів, багато з яких ми навіть не усвідомлюємо. Коли вся ця невидима система вільної орієнтації в світі раптово стає неадекватною в умовах нової культури, людина відчуває глибоке нервово потрясіння [18], [19].

О.О.Потебня описував роль національної мови не лише у формуванні власного етнічного сприйняття картини світу, але й у формуванні думки. Вчений вбачав загальнолюдську цінність кожної мови без винятку, в якій відображена певна форма світосприйняття: „Якби об'єднання людства за мовою і взагалі за народністю було б можливим, воно було б згубним для загальнолюдської думки, як зміна багатьох почуттів одним, хоча б це одне було не дотиком, а зором. Для існування людини потрібні інші люди, для народності – інші народності”. Вчений вважав даром різnorodність та унікальність кожної особистості та не підтримував проявів процесу асиміляції, вважаючи, що вона призводить до знищення індивідуальності особистості [11, с. 229].

Щоб правильно зрозуміти, що має на увазі О.О.Потебня під процесом асиміляції, варто пригадати теорію акультурації канадського психолога Дж.Беррі, яка базується на

чотирьох основних стратегіях: *асиміляція* (ідентифікація мігранта з новою культурою, заперечення етнічної меншості, до якої він належить), *сепарація* (заперечення культури більшості і збереження власних етнічних особливостей), *маргінальність* (відсутність ідентифікації себе з обома культурами), *інтеграція* (ідентифікація себе з обома культурами) [8, с. 16-33].

Етнічні психологи розуміють під асиміляцією розчинення в новій культурі. «Асиміляція – злиття одного народу з іншим з втратою одним з них своєї мови, культури, національної самосвідомості» [2, с. 125].

Тепер ми розуміємо, що процес асиміляції є згубним не лише для культури й самобутності народу, але і для його мови. Яскраво виражене в мігрантів прагнення до реалізації, самоповаги та самореалізації на новому місці обумовлює вибір і реалізацію такого типу адаптації, який буде найбільше сприяти задоволенню цих потреб. Такою стратегією, що дозволяє особистості найбільш продуктивно самореалізовуватись, є лише інтеграція. Дійсно, коли кожна з взаємодіючих етнічних груп зберігає свою культуру/мову, але одночасно налагоджує тісні контакти з іншою культурою, а в нашому випадку, вивчає мову іншої країни (не забуваючи при цьому свою рідну), відбувається взаємний прояв поваги та толерантності. Мігранти, володіючи мовою, налаштовують до себе позитивно місцевих жителів, а вони, в свою чергу, не вбачають в іноземцях загрози та винагороджують їх прагнення інтеграції своєю приязністю [4].

Таким чином, під *мовною адаптацією* доречно розуміти процес накопичення активного й пасивного словникового запасу з урахуванням діалектичних особливостей регіону проживання мігранта, що забезпечує передачу інформації для реалізації успішної вербальної комунікації.

Разом з тим, на нашу думку, успішна мовна адаптація можлива лише в процесі пізнання звичаїв і побуту іншої культури та неможлива в ізолюваному від носіїв мови середовищі.

Подібно до соціокультурної адаптації, що є процесом багатоступеневим, пропонуємо розглянути мовну адаптацію також на кількох рівнях та спрогнозувати психологічний стан мігранта на кожному з них, а саме:

1) на фонетичному та лексичному рівнях, адже, потрапляючи в нове мовне оточення, людина чує не лише незнайомі слова, але й звуки. Цей рівень найважчий, адже потрібно мобілізувати та задіяти усі ресурси пам'яті, експериментувати з можливостями свого артикуляційного апарату, аби коректно відтворювати почуті слова й вирази, формувати свій власний словник найбільш уживаної та корисної лексики.

Цей рівень є складним у психологічному плані. Людина відчуває перевтому, фрустрацію, нерідко ці відчуття супроводжуються поганим самопочуттям та головним болем, адже мозок перевантажується великою кількістю нової інформації. У цей момент велику роль відіграє оточення мігранта. Відомо, що повна ізоляція від носіїв рідної мови інтенсифікує процес вивчення іноземної, проте саме в цей період мігрант відчуває найбільшу тугу за своїми співвітчизниками, відчуваючи певний дискомфорт від неспроможності висловлювати свої думки та виражати емоції. Якщо ж мігрант має друзів серед місцевого населення або представників свого етносу, цей період сприймається ним менш болісно.

2) наступним рівнем мовної адаптації є граматичний та синтаксичний, на якому людина починає не лише відтворювати, але й розуміти граматичний зміст своїх висловлювань, не припиняючи накопичення свого активного словникового запасу, вчиться будувати нескладні розповідні та питальні речення. На цьому етапі стане в нагоді довідникова література на рідній мові та допитливість мігранта про незрозумілі моменти чи правила у носіїв мови. Сором'язливість – зайва риса характеру мігранта, який хоче якісно та швидко оволодіти мовою. У цей період важливо чути не лише носіїв мови, але також і себе, варто багато читати вголос, записувати свій голос на диктофон. Ефект самокритики сприяє активній роботі над помилками та прагненню удосконалювати свої

навички. Цей етап не забезпечує повного внутрішнього задоволення, він все ще залишається морально складним для людей, яким, зрозуміло, не вдається все й одразу. На початкових стадіях адаптації негативний відтінок має також фактор дезорієнтації в новому суспільстві загалом. При чому, чим більшою є «культурна дистанція» між країнами виходу та країнами поселення, тим важче мігрантам зберігати внутрішню гармонію й рівновагу [17].

3) на стилістичному рівні мігрант здатен відчувати мову та її відтінки, вмie вибирати та застосовувати лексичні одиниці з свого словникового арсеналу, залежно від ситуації. На такому рівні важливо не забувати про граматику та орфографію. Адже гармонія мовної та писемної грамотності є запорукою успіху у подальшому кар'єрному зростанні, суспільному та громадському житті мігранта, що обов'язково позначатиметься також на його внутрішньому психологічному стані.

4) виходячи з наведеного, завершальним етапом мовної адаптації, яка наближає її до мовленнєвої, є рівень підсвідомий, на якому відбувається повне мовне споріднення мігранта з мовою, яку він не сприймає як іноземну, а рідну, на якій він мислить та навіть бачить сновидіння. На нашу думку, ефекту цілковитої мовної адаптованості досягти дуже складно, та лише діти, які з раннього віку або з самого народження виховуються в двомовних сім'ях, можуть досягти такого рівня. Доросла людина може оволодіти мовою на свідомому рівні, але її підсвідомості важко сприймати дві і більше мов як рідні.

Висновки. Отже, поняття адаптація в різні періоди залишається одним з найпопулярніших та найбільш цікавих явищ, оскільки носить динамічний та дискусійний характер. Саме це забезпечує йому великий дослідницький потенціал і незгасаючий інтерес психологів, соціологів, філософів, лінгвістів та представників інших галузей наук.

Оскільки особливості адаптаційних процесів мігрантів, зокрема їх мовної адаптації, визначаються не лише психологічними особливостями індивіда, рівнем особистого розвитку, поведінки, а також віком мігранта, метою його міграції, родом діяльності за кордоном, та багатьма іншими чинниками, це відкриває перед нами перспективи та ставить завдання у ході нашого дисертаційного дослідження визначити універсальну поетапну мовленнєву адаптацію та встановити часові межі тривалості кожного з них. Адже мовленнєва адаптація, з одного боку, ґрунтується на мовній, а з іншого – визначається психологічними особливостями особистості мігранта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агаджанян Н.А. Проблемы адаптации и учение о здоровье: учебное пособие РУДН / Агаджанян Н.А. – М.: Просвещение, 2006. – 284 с.
2. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Березин Ф.Б. – М.: Владос, 1988. – 352 с.
3. Боринштейн Е.Р., Кавалеров А.А. Личность: ее языковые ценностные ориентации / Боринштейн Е.Р., Кавалеров А.А. – Одесса: Астропринт, 2001. – 162 с.
4. Гриценко В.В. Социально-психологическая адаптация переселенцев в России / РАН. Ин-т психологи. – М., 2002. – 252 с.
5. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества (1830 – 1835) // Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогрес, 1984. – 398 с.
6. Євтух В.Б. Етнічність: Глосарій / Євтух В.Б. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2009. – 170 с.
7. Казначеев В.П., Лозовой В.П. Некоторые медико-биологические вопросы адаптации человека / Медико-биологические проблемы адаптации населения в условиях Крайнего Севера. – Новосибирск, 1974. – С. 3 – 13.
8. Лебедева Н.М. Социальная психология аккультурации этнических групп: Автореф. дисс. ... докт. психол. наук. – М., 1997. – С. 16-33.
9. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. – Санкт-Петербург: Питер, 2002. – 478 с.

10. Милославова И.А. Адаптация как социально-психологическое явление // Социальная психология и философия / Под ред. Б.Ф.Парыгина. – Ленинград: Наука, 1973. – Вып. 2. – С. 111 – 120.
11. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.
12. Психология адаптации и социальная среда: современные подходы, проблемы, перспективы / Отв. ред. Л.Г.Дикая, А.Л.Журавлев. – М.: Изд-во «Институт психологи РАН», 2007. – 624 с.
13. Сепир Э. Коммуникация // Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Издательская группа “Прогресс-Универс”, 1993. – 656 с.
14. Скубий М.И. Социальные проблемы адаптации сельских учителей: Дис. ... канд. филос. наук. – Новосибирск, 1975. – 198 с.
15. Соссюр Ф. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с.
16. Шибутани Т. Социальная психология / Т.Шибутани. Пер. с англ. В.Б.Ольшанского. – Ростов н/Д.: Феникс, 1999. – 538 с.
17. Bochner S. Cultures in Contact: Studies in Cross-cultural Interaction / Oxford, Pergamon, 1982. – P.5 – 44.
18. Boldt E.D., Roberts L.W. Structural tightness and cross-cultural research // J. of Cross-Cultural Psychology, 1978. – P. 221 – 230.
19. Furnham A., Bochner S. Culture Shock: Psychological reactions to unfamiliar environments / L. &N.Y., 1986. – 298 p.